

ELEMENTE DE SINTAXĂ DIACRONICĂ. ADVERBUL *ANUME* ÎN ROMÂNĂ VECHIE

CAMELIA STAN
Universitatea din București

1. Datele problemei

Forma *anume*, incluzând prepoziția *a* „la” (< prep. lat. *ad*) și substantivul *nume* (DA s.v. *anume*) este atestată în cele mai vechi texte românești, din secolul al XVI-lea. Structura sa internă era aceea a unui grup prepozițional:

(1) [P *a* [N *nume*]].

Formațiile cu această structură sunt considerate compuse (FCLR I: 19). Tiparul este vechi: imposibil de datat cu precizie, el se plasează într-o perioadă largă, care urmează stadiului românei comune, dar preced secolul al XVI-lea (Rosetti 1986: 373). Unele formații cu structură asemănătoare: *achindie* „chindie”, *amurg*, *aprânz* „prânz”, *avecernie* „vecernie”, *ale* „pând”, la origine grupuri cu prep. *a* „la” și substantivele *chindie*, *murg*, *prânz*, *vecernie*, *le* „pând”, au fost utilizate ca adverbe, iar după ce prep. *a* și-a pierdut sensul, au devenit sinonime cu substantivele din structură. În concurență cu substantivele corespunzătoare, compusele cu *a* și-au restrâns utilizarea la anumite graiuri; singurul generalizat a fost *amurg* (FCLR I: 115).

Spre deosebire de aceste compuse, *anume* a avut o evoluție diferită. Se știe că *anume* a evoluat, dezvoltând propriile sintactice și semantice de tip adverbial (DA s.v.), ca și *acasă*, *afund*, *anevoie* etc.:

(2) [_{Av} *anume*].

Etapela acestei evoluții au fost însă insuficient precizate până acum.

Pornind de la această constatare, cele câteva observații care urmează privesc, în special:

(a) **cronologia modificărilor de structură internă și de statut gramatical** pe care le-a suferit forma *anume*;

(b) efectele pe care aceste **modificări sintactice interne** le-au avut asupra **sintaxei externe** a forma *anume*, adică asupra dinamicii structurilor sintactice în care este inclus *anume* (pentru conceptele *sintaxă internă*, *sintaxă externă*, v. Booij și Van Haaften 1998);

(c) reflectarea acestor modificări în gramaticile din epocă.

2. Sintaxa forma *anume* în secolul al XVI-lea

2.1. În documentele originale din secolul al XVI-lea, *anume* exprima sensul „pe nume, cu numele” și introducea nume proprii (antroponime, mai rar toponime). Grupurile erau folosite, cel mai frecvent, ca **modificatori ai grupului nominal**:

- (3) *nepo ii miei, anume* [„pe nume, cu numele (numi i)"] *Radul i Dobre* (DÎ, XII, zăpis, *Dâmbovi a, 1595–1596: 105; v. mai multe exemple *apud* Guruianu 2005: 51–53)
- (4) *ne te izvoare ce sântu la munte, anume* [„pe nume, cu numele (numite)"] *Cârlibahul i ib ul i Negri oara i Co na* (DÎ, CIII, scrisoare, Suceava, [1595]: 196).

Structurile moderne analoge cu (3)–(4), interpretate tradi ional ca apozi ii cu suport nominal (v. i GALR II: 659), sunt numai **aparent de acela i tip cu structurile vechi**. Acestea din urm aveau o **organizare sintactic diferit**, deoarece **gruparea anume nu era sudat**. Statutul lor sintactic era, mai degrab , acela de **modificator nonrestrictiv** (pentru modelul de analiz a grupului nominal, curent în bibliografia generativ , v., ca referin de baz , Cinque 2002; cf. Rijkoff 2002; Payne, Huddleston 2002; pentru limba român , v., mai recent, Stan 2009).

Tiparul este prezent în corpusul DÎ, cu 23 de ocuren e: V (zăpis, Gorj, 1576: 98), XI (m rturie, *Arge , 1595: 104), XXX (zăpis, *Mehedin i sau *Gorj, 1599: 125), XXXVIII (porunc , [ara Româneasc] *Transilvania, [1600]: 137), XLII (zăpis, *Ilfov, 1600: 140), LV (zăpis, *Vâlcea, [1600–1602]: 151), LIX (însemnare, *Gala i, 1570–1571: 153), LXIX (zăpis, Ia i, 1587: 160), LXXV (însemn ri, *Moldova, [1590–1591]: 167), LXXVII (act de cununie, *Moldova, 1591: 169), LXXXI (zăpis, *Bac u, 1592: 173), LXXXV (act de hot rnicie, *Vrancea, 1592: 176), XCIV (zăpis, Suceava, 1593: 185), CII (scrisoare, [Moldova] *Câmpulung, [1595]: 195), CVI (m rturie, [Moldova] Piatra, 1596: 198), CVII (zăpis, Suceava, 1597: 199); v. i *supra* XII cit., CIII cit. Aria geografic de r spândire a construc iei cu modificator era, a adar, extins în Muntenia, în Oltenia i în Moldova. Corpusul include îns pu ine documente transilv nene, a a încât nu putem formula concluzii complete despre circula ia tiparului.

În grupul nominal vechi, *anume* era înc **transparent semantic**, exprimând sensul „pe nume, cu numele”. Cel pu in în parte, *anume* era transparent **i formal**: coninutul s u de semnifica ie includea sensul substantivului *nume*, în m sura în care *anume* era **analizabil sau semianalizabil** în *a + nume*. Uneori contextul pune în eviden sensul lexical al forma iei:

- (5) *am cununat cu mume lui tîfan voda, anume Iarine, botezat* (DÎ, LXXVII cit.: 169).

Structura cu modificator apare i în unele traduceri din epoc . Un exemplu a fost înregistrat în *Codex Sturdzanus*, într-un fragment care prezint particularit i lingvistice ale graiului nord-transilv nean (Chivu în CS: 66–67); faptul atest prezen a tiparului i în acest arie dialectal :

- (6) *Oarecire era um p rinte, anume Ion* (CS 79r).

Structura a fost utilizat i în *Cazania a II-a* a lui Coresi:

- (7) *împreun i cu preu ii de la beseareca cheailor, de lâng cetatea Bra ovului, anume pop Iane i popa Mihai* (CC² 566).

2.2. De asemenea, *anume* era transparent semantic și formal în construcțiile în care introducea nume proprii după verbul copulativ *a fi*. Corpusul DÎ conține doar două exemple (din Gorj și din zona Brașovului):

- (8) *i m rtorii sânt anume o(t) Negreni Balot și de Frumo ei Toma, de Rogojina Jit[i]an, de Gâlce și Lal și Stan Gâlcescul* (DÎ, II, zăpis, *Gorj, 1563–1564: 97; cf. CXI, în tiin are, *Brașov, [1587]: 203).

2.3. *Anume* lipsește din mai multe traduceri vechi: *Codicele Voroneean* (CV), *Psaltirea Scheian* (PS), *Psaltirea Hurmuzaki* (PH), *Fragmentul Todorescu* (FT), unele tipuri coreșiene – *Pravila* (CPrav.), *Tetraevanghelul* (CT) etc.

2.4. În textele vechi, se folosea și expresia slavonă *po im(e)*, corespondentă a adverbului *anume* (SLR: 104).

3. Sintaxa formaiei anume la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolele al XVII-lea–al XVIII-lea

3.1. Construcția veche, cu nume proprii (v. *supra* 2.1), s-a extins în secolele al XVII-lea–al XVIII-lea (Vasilie în SLR: 104–105):

- (9) *un moldovan, anumé Costân* (NL 911).

Pe măsură ce *anume* s-a opacizat formal și semantic (*a și nume* sudându-se într-un **compus lexical** și dezvoltând un **sens adverbial**), statutul său sintactic s-a modificat, devenind, din modificator al grupului nominal, un **adjunct apozitiv**.

3.2. De asemenea, pe măsură ce *anume* s-a opacizat, el s-a putut extinde în structuri mai variate formal și semantic. DA (s.v.) citează exemple târzii, din a doua parte a epocii vechi, pentru sensul explicativ „adică” (în *Pravila* lui Vasile Lupu – Prav. 1646) și pentru celelalte sensuri adverbiale: „în adins” etc.

Tendința diversificării proprietăților sintactice este, fără îndoială, mai veche, manifestată încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, atât în documentele originale, cât și în traduceri. Corpusul DÎ conține cinci structuri (moldovenești) cu *anume* folosit **adverbial** – trei într-un singur document (CI cit. *infra*) și două în documente separate (LXXXVI, *Moldova, [1590–1591]: 168; LXXXV cit. *infra*):

- (10) *Ai e marturusescu ar intul, chete ari, lui și mume lui, se tii, anume* [„adică”]: *On sini ari it mari, lui; on tepsi și de colva poliit mari, iar lui [...]* (DÎ, CI, inventar, [Moldova] *Bozen, [1594]: 192)
- (11) *Izivodu dinu gura lu Ionu Baduli, pe u(n)de au mersu cu chiciole de au ar tatu pe u(n)de au cositu tat -s u, anume* [„în adins”] *s() tie* (DÎ, LXXXV, act de hotărnicie, *Vrancea, 1592: 176).

Pravila ritorului Lucaci, de la Putna (Prav. 1581), este o sursă de material fundamental pentru problema în discuție. Textul nu conține niciunul dintre tipurile sintactice vechi (discutate anterior sub 2.1–2.2). În schimb, *anume* este bine reprezentat în alte construcții. Unele sunt adjective apozitive ai grupului nominal, realizate prin nume comune (19 ocurențe):

- (12) *canun li se-au dat, anume învâtur* (Prav. 1581: 256v),

sau **structuri apozitive cu suport nonsubstantival** (5 ocuren e):

- (13) *Iar cumu-s ei depren i oaminii acmu ei trec i prespre aceastea doa spi e i acela ce e între ceea spi carii i-s de pre I semin ii, ei le in neap rate ce e de n<e>ap rat **anume**: ne tine are o muiare, deace apoi dup o vreama ea muri, muiarea a unchiului ei o lua a doa f meaie* [suportul i apozi ia includ, fiecare, mai multe propozi ii] (Prav. 1581: 274r-v).

Altele sunt **integrate în grupuri verbale** de diferite tipuri (9 ocuren e). *Anume*, actualizând în context i sensul vechi „pe nume”, dar i un sens adverbial, este asociat verbului *a chema* cu sensul „a numi”:

- (14) *C m tu e-mare i unchiu-mare mul i chiam **anume** sora mo u-mieu i fratele, de le dzic mo ul i moa ea* (Prav. 1581: 264v).

Tiparul cu verbe apar inând acestei clase semantice este ilustrat în DA s.v. printr-un exemplu mai târziu, de la Dosoftei (secolul al XVII-lea):

- (15) *a striga **anume*** (Dosoftei în DA s.v. *anume*).

O faz **intermediar de opacizare** a fost aceea în care *anume* i-a extins sensul spre **valoarea „adic ”** i a devenit compatibil cu tipurile de contexte în care apare *adic*, în spe cu toponimicele apozitive articulate i cu numele proprii apozitive care au acela i caz oblic sau aceea i construc ie prepozi ional ca i suportul lor sintactic:

- (16) *o seli te de sat, **anume** T t ra ii* (DÎ, CVI, m rturie, [Moldova] Piatra, 1596: 198) [*anume* („pe nume”) *T t ra i*, *adic T t ra i(i)* > *anume T t ra ii*]
(17) *dobândi o cetate, **anume** Sinopul* (MC 220) [*anume* („pe nume”) *Sinop*, *adic Sinop(ul)* > *anume Sinopul*]
(18) *Scri eu popa tefan acestor oameni **anu<me>** Voic i* [dativ] (DÎ, XI, m rturie, *Arge , 1595: 104)
(19) *de la p rentele s u celu sufletescu, **anume de la t tu iu-s u*** (Prav. 1581: 228v).

3.3. De asemenea, este vechi i frecvent utilizat tiparul marcat prin gruparea *p(r)e nume*, corespunz toare formal adverbului *anume* (Vasilii în SLR: 104; Guruianu 2005: 51–53):

- (20) *o iganc **pre nume** uchiia* (DÎ, VIII, testament, *Olt, [1591–1600]: 101).

Construc ia hibrid *pre anume*, utilizat de Neculce, în secolul al XVIII-lea (v. un exemplu în DA s.v. *anume*; dou exemple în SLR: 105), dar i anterior:

- (21) *a unui om, **pre anume** Orna* (Cron. 1681–1689: 373)

atest faptul c ***anume* era opacizat, la sfâr itul epocii vechi** (probabil, înainte de secolul al XVIII-lea).

4. Forma ia anume în gramaticile vechi

În mod nea teptat, forma ia *anume* nu apare înregistrat în prima gramatic a limbii române (elaborat de Dimitrie Eustatievici Bra oveanu, în 1757). De asemenea, ea nu apare în

principalele gramatici premoderne sau moderne, până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Philippide (1897: 180) o include în lista adverbelor, fără a specifica proprietățile sale sintactice.

5. Concluzii

Observațiile anterioare conduc la câteva concluzii.

Formarea adverbului *anume* presupune un **proces compozițional, desfășurat la nivel sintactic**, care, în secolul al XVI-lea, nu era încheiat. Către sfârșitul secolului, forma ia a început să fie **reanalizată ca fiind unitară sintactică și interpretată pe baza regulilor compunerii semantice** (v. conceptul de *reanaliză diacronică* la Roberts 2007: 131). Reanaliza diacronică este atestată de uz, nu și de gramatici, care au înregistrat târziu doar statutul nou, de adverb explicativ.

Statutul elementului *anume*, la sfârșitul epocii vechi (sfârșitul secolului al XVIII-lea) **era același cu cel actual**. *Anume* avea utilizări adverbiale relativ variate, iar în structurile apozitive era deja un constituent specializat, ca și *adic*. În virtutea acestei specializări, *anume* a fost interpretat ca *marc* sau *particul*. Nu se poate vorbi de o *gramaticalizare* a lui *anume*, în sensul curent al termenului, pentru structurile apozitive, deoarece *anume* nu este nici astăzi un element funcțional, un morfem gramatical (v. definiția gramaticalizării la Meillet 1912: 133; Heine, Claudi, Hünnemeyer 1991: 2; Haspelmath 1998: 344; Roberts, Roussou 1999; Roberts, Roussou 2003: 207; Hopper, Traugott 2003₂: XV; Marchello-Nizia 2006: 15; Ungerer, Schmid 2006₂: 321–327, 341–342; Roberts 2007: 141–142 și bibliografia). *Anume* este un **element semilexical**, având caracteristici atât funcționale, cât și lexicale (v. conceptul de categorie semilexicală la Corver, van Riemsdijk 2001).

CORPUS

- CC² – Coresi, *Evanghelia cu învățur*, Brașov, 1581; ed. Emanuela Buză, Florentina Zgreaon, în TR: 563–566.
- CPrav. – Coresi, *Pravil* [Brașov. C. 1560–1562]; ed. Gheorghe Chivu, în TR: 129–258.
- Cron. 1681–1689 – Pătrăcoș Danovici, *Cronograf* [Moldova, c. 1682–1689]; în Dan Horia Mazilu (ed.), 2003, *Literatura română medievală*, București, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic: 369–394 (text reprodus după ed. Gabriel Trempel, București, Minerva, 1998).
- CS – *Codex Sturdzanus* [c. 1583–1619]; ed. Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CT – Coresi, *Tetraevanghel*, Brașov, 1561; ed. Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei Române, 1963.
- CV – *Codicele Voroneean* [1563–1583]; ed. Mariana Costinescu, București, Minerva, 1981.
- DA/DLR – *Dicționarul limbii române*, București, Socec/Universul/Monitorul Oficial, 1913–1948; serie nouă, Editura Academiei Române, 1965 și urm.
- DÎ – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*; ed. Al. Mareș et al., București, Editura Academiei Române, 1979.
- Eustatievici Brașoveanu, Dimitrie (1757), *Gramatica rumânească*; ed. N. A. Ursu, București, Editura științifică, 1969.
- FCLR I – *Formarea cuvintelor în limba română*, I, București, Editura Academiei Române, 1970.
- FT – *Fragmentul Todorescu*, Cluj, c. 1571–1575; ed. Ion Gheorghiu, în TR: 259–364.
- MC – Moxa, *Cronograf*, 1620; ed. G. Mihail, București, Minerva, 1989.
- NL – Ion Neculce, *Letopiseștii Moldovei*; ed. Gabriel Trempel, București, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003: 807–1199.
- PH – *Psaltirea Hurmuzaki* [c. 1490–1516]; ed. Ion Gheorghiu, Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Philippide, Alexandru, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, Kuppermann, 1897.
- Prav. 1581 – *Pravila ritorului Lucaci*, 1581; ed. I. Rizescu, București, Editura Academiei Române, 1971.

- Prav. 1646 – *Carte românească de învățtură*, Iași, 1646; ed. Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei, condus de Andrei R. dulescu, București, Editura Academiei Române, 1961.
- PS – *Psaltirea Scheian*; ed. I.-A. Candrea, București, Socec, 1916.
- TR – Ion Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1982.

BIBLIOGRAFIE DE REFERINȚĂ

- Booij, Geert, Ton van Haaften, 1998, „La syntaxe externe des mots dérivés”, *Lexique*, 7. *Lexique et syntaxe en grammaire générative*, p. 101–120.
- Cinque, Guglielmo (ed.), 2002, *Functional Structure in DP and IP*, I, Oxford. Oxford University Press.
- Corver, N., H. van Riemsdijk, 2001, *Semi-lexical Categories: The Function of Content Words and the Content of Function Words*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- GALR – Academia Română, Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Gușu Romalo), I–II, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008 [primul tiraj: 2005].
- Guruianu, Viorel, 2005, *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa propozițiilor*, București, Editura Universității din București.
- Haspelmath, Martin, 1998, „Does Grammaticalization Need Reanalysis?”, *Studies in Language*, 22, p. 315–351.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer, 1991, *Grammaticalization: A Conceptual Framework*, Chicago, London, Chicago University Press.
- Hopper, Paul J., Elizabeth C. Traugott, 2003, *Grammaticalization*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- Marchello-Nizia, Christiane, 2006, *Grammaticalisation et changement linguistique*, Bruxelles, Duculot.
- Meillet, Antoine, 1912, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion.
- Payne, John, Rodney Huddleston, 2002, „Nouns and Noun Phrases”, în Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum (eds.), *The Cambridge Grammar of the English Language*, I, Cambridge, Cambridge University Press, p. 323–524.
- Rijkoff, Jan, 2002, *The Noun Phrase*, Oxford, Oxford University Press.
- Roberts, Ian, 2007, *Diachronic Syntax*, Oxford, Oxford University Press.
- Roberts, Ian, Anna Roussou (1999), „A Formal Approach to ‘Grammaticalization’”, *Linguistics*, 37, p. 1011–1041.
- Roberts, Ian, Anna Roussou, *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rosetti, Al., 1986, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Enciclopedică.
- SLR – Mioara Avram (ed.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Stan, Camelia (2009), „Ierarhia constituenților în grupul nominal”, în Zafiu, Croitor, Mihail 2009 (eds.): 231–236.
- Ungerer, Friedrich, Hans-Jörg Schmid, 2006, *An Introduction to Cognitive Linguistics*, second edition [ed. I: 1996], Harlow etc., Pearson Longman.
- Zafiu, Rodica, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (eds.), 2009, *Studii de gramatică*, București, Editura Universității din București.

Elements of diachronic syntax. The adverbial anume (‘certain’) in Old Romanian

The formation of the adverbial *anume* has undergone a compositional process, manifested at the syntactic level, which was still active in the 16th century: [_P a [_N *nume*]] (a ‘la’ < Lat. *ad*). At the end of this century, this structure began to be re-analysed as a distinct syntactic unit, and interpreted on the basis of semantic composition rules. At the end of Old Romanian (approximately 1780), *anume* was a semi-lexical element, endowed with lexical and functional features. This interpretation has been preserved up to Nowadays Romanian.